

непростимий смертний гріх, навпаки, ще довше братаючись з вільнодумними французькими авторами, сприйняли нове Просвітництво наче необхідний вияв моди і манер, подібно до модерного газового освітлення своїх салонів, і тепер запізно злякалися цілком непристойних наслідків, тому що французи раптом ліквідували їм Бога і поставили на вівтар воплощений голий здоровий глузд. Але як вони повинні були так неохоче, і після того як справжня зброя їм далася в руки, опиратися буйним нападникам? Інакше не могло бути. Новий світ крокував вперед над їхніми приголомшеними головами, не питаючи їх. Христос надалі вважався цілком добрим, але, на жаль, дещо екстравагантним чоловіком, з яким кожен освічений виглядав майже досконало рівноцінним. Це була поголовна беатифікація людства, яке своєю власною силою й духовністю коротким шляхом само себе привело до спасіння; одним словом, нарешті торжествував чистої гордині безумний раціоналізм, який у своєму практичному застосуванні пропагував релігію егоїзму.

Але тут все стало на суб'єктивний розсуд, так що, звичайно, йшлося лише про те, щоб розвинути цей розсуд справді до світової сили; і звідти впливав сам собою могутній поштовх до нової педагогіки проти старого виховання. Досі воно було по суті частковим становим вихованням, індивід формувався у своєму звичаєвому стані, але всі стани – у загальній ідеї християнства. Тепер навпаки, тут мусила вільно панувати також лише натура, кожен хлопець мусив невимушено витворювати свій власний характер, або безхарактерність, одночасно граючись самотньо з собою, хотілося справжнього Еміля Русо, кінцевою метою була «сильна людина».

Йозеф фон Айхендорф

МОДЕРНЕ БАТЬКІВЩИНСТВО

Попереднє століття заслужено можна окреслити як вік духовної революції. Тоді можна було виділити лише один серйозний лозунг і дикий крик, це був лише перший вибух великої битви, який передався у спадок ХІХ століттю під еволюційними змінами і ще донині не завершений. Але німецькі університети є місцями реклами й таборами вправління для цієї від покоління до покоління оновлюваної військової маси. Із Вітенберга вийшла Реформація, із Гале – Вольфівське вчення (за Хрістіаном Вольфом (1679–1754), провідним філософом німецького Просвітництва), із Кенігсберга – Кантівське, із Єни – Фіхтеанська й Шеллінгівська філософія – чітко непомітні мисленнєві катастрофи, які завдали суттєвого й більш визначального впливу на суспільне життя, ніж могли уявляти державні митці.

Славно народилося наше століття між сузір'я Просвітництва. Кант саме строго впорядкував філософські здобутки своїх попередників; і тому що він визнав те ж саме у своїй грандіозній любові до істини для Всесвіту

недостатнім, то світ так само краще ділить на дві частини: на ту, сприйману людським досвідом, яку він славно опановує, і на terra incognita (непізнану землю) невидимого, яку він з притаманним лише генієві священним страхом залишає. Та його учні хотіли бути розумнішими за вчителя і все пояснити – вид китайського художнього малярства без жодних тіней, яка однак робить картину справді правдоподібно живою. Тому вони поставили свій світлий розсудок взагалі єдиним володарем світу; він же повинен був подавати розуміння влади, розуміння релігії, розуміння поезії і т. д. Але тому що та друга темна площина нерозумно вивищена зі своєю фантазією, зі своєю вірою, своїми народними почуттями й традиціями проти цієї нечуваної влади намагалася бунтувати, то вони зробили вигідним те, в чому вони заперечували все таємниче й недосліджене, що тягнеться через усе людське буття, без чогось ширшого, що йому б заважало і що б його перевершувало. Після того немає жодного дива, що німецьке життя і німецька держава переважно спочивала якраз на цьому невидимому фундаменті, хиталася замряно на всі боки, і нарешті діставала такі небезпечні для життя тріщини, що їх треба було ліквідувати за допомогою поліції. І так враз розламалася насправді уся стара будівля вже на початку нашого століття; буря Французької революції і наступне іноземне панування лише розмели непотрібні уламки. Самотньо на вільному полі могли тривало жити лише дикі, про яких було чути при всіх обожненнях природи, так нескінченно вивищено. Це охопило все, і так тоді відразу постали нечувані понукання, пульсації, удари молотом і впорядкування, неначе весь світ раптом став масоном. Але новобудова не вимагала, оскільки вона над фундаментом, розсварити надалі між собою основу і проект. Найбільш діловими й найбільш задоволеними саме згодом виявилися старі стійкі енциклопедисти, які тепер нарешті мали цілком вільні руки на оголених будівельних площадках. Вони насправді не знали, що від створення Землі вже несли на собі більшість важливих цінностей; звідти вони хотіли якнайгірше розпочати світ заново і абстрактно конструювати. Як матеріал для цього вони передусім висушували всі духовні сили і належно класифікували їх у своїх філософських гербаріях, і звідти згодом виходили незліченні нові кодекси законів з їх прадавнім правом і облагородженням людей. Вони були тим, чим вони вільно якнайменше хотіли стати, властиво добродушними фантастами, бо кожного разу саме при нетверезості якнайчастіше зривається трішки дефективна фантазія, якої здоровий нелегко досягає. Тому також дуже знаменно, що в цьому все стираючому нівелюванні без національності й історії такий відважний дух, як Наполеон, міг вловити думку цілком рівномірної європейської універсальної монархії.

Та всупереч цій трансцендентальності⁵, чи набагато більше прямо всупереч одночасно працювали цілком інші будівничі: вільний загін романтиків, які в релігії, домі й державі знову повернулися до минулого;

також власне історична школа. Німецьке життя мусило знову свіжо пробитися зі своїх засипаних тасмничих коренів, де вічне старе й нове знову прийшло до визнання й пошесті. Однак, тому що обидві партії вирости, не заторкуючи одна одну, то при такому ударі й контрударі пізніше вся справа набрала діагонального напрямку. З обох розгалужених елементів виникло дивним чином скомпоноване модерне батьківщинство – уявна Німеччина, яка не була ні насправді розумною, ні насправді історичною.

Гайнріх Стефенс

НАЦІОНАЛ-ЕНТУЗІАЗМ

Мені так бракувало розмаїтого, глибоко духовного хвилювання, але це повинне було стати ще більшим, відрізняючись в інший спосіб. Політичні відносини цього знаменного часу так різноманітно протистоять одна одній, з усіх боків висвітлені, що іноземний учений, який досі жив лише для своєї науки і трохи турбувався про політику, довідувався, що могло бути лише те, що знав увесь світ, і то без будь-якої цінності. Але це був справді великий час, це була свіжа ранішня зоря могутнього переконання, яка, хоча захоплена страшною долею, мусила знову зайти, але лише, щоб після довгого випробування очищеною відродитися для визволення народів і для заснування нового, ще в перших паростках осягненого часу.

У колах, в яких я жив, проявився націонал-ентузіазм, він виник наче із найчистіших джерел. Я, як іноземець, трактував відносини Німеччини з Францією із загальної точки зору, хоча трохи був знайомий із дипломатичними переговорами, проте результати завжди сприймав із постійним страхом, не був, як тільки небезпека наближалася до Прусії, сповнений надії, як були сповнені багато моїх друзів, але чітко в моїй уяві не було загрозливих обставин. Чи вдасться прусакам протриматися ще декілька років, мені не було ясно, і активна дійсність, в якій я жив, була такою безхмарною, що смутно загрозливе майбутнє для мене темніло. Моя ненависть проти напрямку, в якому Франція духовно формувалася і політично розвивала свою могутність, загрожуючи знищенням всієї німецької національності, була висловлена в якнайрішучіший спосіб. Що мені здавалося найвищим значенням Німеччини, що мене привело сюди з моєї батьківщини, могутній порив мого найпотасмнішого життя, те внутрішньо зненавиджене Францією, зовнішньо поборюється. Скарб, який я охороняв, для мене був святиною; паростки, які я хотів розвивати, несли, на моє переконання, в собі передбачення історичного майбутнього. Воно було, як я з рішучістю передбачав, невідоме загрожуючим ворогам за внутрішнім значенням і приховане; те тасмне передчуття духовної могутності було чітким, воно цінувалось якнайвище, однак вважалося